

Børn og traditioner

- Om børns fortællinger

Af Erik Kaas Nielsen

Artikel fra *Tidsskrift for Børne- og Ungdomskultur* nr. 22/December 1991 – *Dengang jeg var usynlig. Børns kultur: Lege og fortællinger m.v. (2)*. Artiklen må ikke kopieres eller viderebringes på anden vis uden samtykke fra forfatter og/eller Børne- og UngdomskulturSammenslutningen (BUKS)

De fleste voksne – og i alt fald de af os, som har nået en mere fremskredne alder – har et positivt forhold til kulturelle traditioner. De giver orden og struktur i tilværelsen – noget at se hen til og måske ligefrem glæde sig til. Traditioner må godt ændre sig en smule, tilpasse sig nye forhold og betingelser, men vi vil godt kunne genkende dem, så vi synes, at de stadig er der. Ikke mindst når det gælder børn, vil vi godt have, at de oplever noget af dét, som karakteriserede vores leg og omgang med jævnaldrende engang for længe siden.

Naturligvis var ikke alt dét, man hørte og oplevede mellem kammeraterne lige morsomt og behageligt, men trods alt hørte det med i det brogede billede, man efterhånden fik af mennesker på godt og ondt. Og meget af dét, man tilegnede sig, mente man så stod fast – det hørte i alt fald med til at være dreng – uanset alder, tid og sted. Måske kan jeg bedst illustrere det med et litterært eksempel.

I sin tid brugte man i folkeskolens realklasser en læsebog af Hansen og Heltoft. Den havde forskellige udvalg af dansk litteratur fra forskellige perioder, som i nogen grad var afpasset efter elevernes alder og modenhed. Også *Soya's Min farmors hus* var repræsenteret – bl.a. med et uddrag af det udmærkede kapitel, der fortæller om den lille Sørmands oplevelser, da han efter megen betænkelighed fra barnepigen Johannes' side og efter kraftig overtalelse fra drengens side endelig får lov til at komme ned i baggården og lege.

Da jeg syntes, at væsentlige dele af dette kapitel var udeladt, læste

jeg hele kapitlet fra Soya's bog op for klassen. Det er nemlig udover at være meget morsomt og træfsikkert i gengivelsen af dét sprog, som drengene i baggården taler, også et fint eksempel på dét, man kalder socialantropologi. Det viser nemlig meget præcist forskellen på »herskabsbarnets« forhold til gårdens og gadens sprog, legekultur og omgangsformer og så dét forhold, som drengene fra de jævne samfundslag har til dem.

Klassen lyttede interesseret og morede sig på de rigtige steder. Der var dog noget, der var helt fremmed for dem – og grunden var ikke, at de selv var en slags herskabsbørn. Det var dén situation, hvor de tre drenge i gården anført af Frederik vil tvinge Sørmand til at kopiere en bestemt figur på baggårdens plankeværk: *»... en figur med den ene spids opad, den anden nedad og de to andre til hver side. I midten var en lodret streg, og fra hver spids udgik en stribe – ligesom når man tegner stråler på en stjerne«*. Sørmand nægter at gøre det. Han ved ikke, hvad tegnet betyder, men af drengenes grin forstår han, at det er meget uartig at tegne sådan noget. Og først og fremmest er han bange for, at Farmor og Johanne skal se ham tegne dén slags. Frederik overfalder ham og er på nippet til at kvæle ham, men han reddes af Lillelund – den lokale gårdmand – der belærer drengene om, hvem Sørmand er, og at de har at tage særligt hensyn til ham.

Hverken drengene eller pigerne i den omtalte realklasse kendte den omtalte figur og vidste heller ikke, hvad den betød. Og da timen var forbi, bad de lidt nølende om en forklaring, da de jo nok af sammenhængen kunne regne ud, at det drejede sig om »noget frækt«. Jeg måtte nølende tegne figuren på tavlen og nænsomt forklare, at tegningen var en primitiv eller symbolsk gengivelse af det kvindelige kønsorgan og dét, man(d) kunne foretage sig med det. Jeg må indrømme, at jeg var temmelig omhyggelig med at viske tegningen ud.

Jeg var forbavset over, at store drenge og piger i 1960'erne ikke kendte dette simple tegn. Fra dreng af var jeg fortrolig med det fra plankeværker, porte og pissoirer og anså det for noget alment menneskeligt

eller ligefrem arketypisk. Jeg havde endda hørt, at tegnet fandtes mellem istidens hulemalerier i Spanien og Frankrig. Det skulle den gamle provo Broby Johansen have hævdet i ét af sine kunstforedrag. Men tegnet har åbenbart ikke været så udbredt, som jeg troede, eller også var det et lokalt københavnsk fænomen eller én af de vulgære traditioner, som nu var forsvundet. Det samme gælder for resten også nogle af gadens og frikvarterets barske omgangsformer.

Ved en anden lejlighed spurgte jeg en noget yngre klasse på en ny-startet skole, om de vidste, hvad *Franske manchetter*, *Nas med nassepinde*, *Hestebid* og *Bænkemad* var. De var helt uforstående. Jeg måtte så forklare, at det var en form for mild tortur, som blev brugt mellem drenge på mange skoler i Københavnsområdet før i tiden. Det skete ikke altid i egentlig ond hensigt. Somme tider foretoges torturen af ens bedste kammerater, og som offer holdt man pinen ud for at vise, at man var hårdfør og lidt af en sej fyr. Og hvis man ikke hørte til de stærke drenge, der kunne lægge et større antal klassekammerater ned i en brydekamp, så kunne man i alt fald få lidt prestige ved at udholde smerte. Den klasse, jeg spurgte, var fremmed over for denne omgangsform og forstod slet ikke, at man frivilligt underkastede sig den slags plagerier.

En enkelt gang omkring 1984 har jeg oplevet, at både drenge og piger i en 5. klasse havde et ejendommeligt sår på næseryggen. De havde med et søm, en nål eller med neglen skrabet sig på næsen, så det blødte, og der fremkom et sår. Nogen nærmere forklaring på, hvorfor de havde gjort det, kunne de ikke give. Måske styrkede det på én eller anden måde fællesskabet i klassen, men det skal dog siges, at der var enkelte selvstændige elever, der ikke havde villet være med. Som en dreng formulerede det: »... *Det er s'gu da for åndssvagt!*«

Man kan vist godt slå fast, at dette med at underkaste sig fysisk smerte for at få prestige ikke er så udpræget som før i tiden. Og uden tvivl var det et fænomen, som hørte drengenes samfund til. Det gjorde slagsmålene i høj grad også. Det kunne være aftalte næve- eller boksekampe, der fandt sted efter udfordring på egnede steder uden for skolen

efter fastsatte regler og ofte med en sekundant for hver af de kæmpende. Der var også skolegårdens spontane slagsmål, som sjældent fik lov at være ret længe, før de blev afbrudt af gårdvagten, som så at sige altid blev hidkaldt af tilskuernes sammenstimlen og høje tilråb.

Selvom man vel ikke kan påstå, at vold og aggression mellem skoleelever er helt forsvundet, så hører de omtalte fænomener fortiden til – nogle af dem endda en fjern fortid. Visse grove traditioner føres ikke altid videre. Børnene synes ikke om dem og finder andre måder at løse konflikterne på.

Om tagfat, pint og tik

Der er dog andre traditioner, som er mere sejlivede. Da jeg i 1955 blev ansat ved en skole i Brøndby vest for København, opdagede jeg, at børnene i frikvarteret legede noget, de kaldte *Pint*. Ved nærmere iagttagelse viste det sig at være det samme som det københavnske *Tagfat* – også kaldet *Ét-tagfat*. Børnene brugte heller ikke udtrykket »... du er dén« og »... du skal være dén« om dén, der skulle forsøge at røre ved én af de andre, som løb frit på det aftalte område. De sagde: »... du er« og »... du skal være« og »... pint« (svarende til københavnsk »... ét«), når de rørte dén, der skulle afløse dem. Og så havde de for resten mange former for *Pint*. Uden tvivl har der også udviklet sig mange former for *Tagfat* i København siden 1930'erne, men i alt fald var der i Brøndby en 14-15 former i 1970. Der var *Almindelig pint* eller *Énmandspint*, og der var *Tommandspint*, som ofte var en slags *Parpint*, idet det næsten altid var en dreng og en pige, som holdt hinanden i hånden og forsøgte at pinte et nyt par. Der var *Kædepint* eller *Pintekæde*, hvor flere end to holdt hinanden i hånden, og de yderste i kæden forsøgte at få flere med. Der var *Edderkoppepint*, hvor deltagerne kravlede med ryggen mod asfalten. Endvidere *Kineserpint*, *Skyggepint*, *Krydspint*, *Sommerfuglepint*, *Pint-over* og desuden *Trappepint*, *Kælderpint* og *Cykelpint*, som hørte fritiden til.

Pint er ikke bare en helt lokal betegnelse. Den bruges i hele Brøndby, samt i Glostrup og vistnok også i Rødovre – måske endda i et større om-

råde vest for København. Der er nok ikke tvivl om, at det er en meget gammel betegnelse, og at den har ligget mere eller mindre fast siden forrige århundrede. I andre dele af Danmark bruges bl.a. ordet *Tik*, men betegnelserne er ikke kortlagt, som de f.eks. er det i Storbritannien. I Nordengland og Skotland bruges også betegnelsen *Tick*, som sikkert har en sproglig forbindelse til det danske *Tik*.

Er legen ved at forsvinde?

Det er en almindelig antagelse i mange lande, at børnenes traditionelle legekultur er stærkt reduceret i forhold til »gamle dage«. Og selvom denne opfattelse ikke er ny og i sig selv noget af en tradition, så har det ved mere systematiske undersøgelser vist sig, at mange gamle lege er forsvundet. Det er i mange tilfælde dé lege, som større børn tidligere legede, og som yngre børn har vanskeligt ved at organisere. Større piger og drenge foretrækker idag sport og idræt eller deltager i én eller anden form for organiseret fritid. Det gælder frem for alt drengene, der over hele verden er stærkt optaget af fodbold. Men det bør ikke glemmes, at mange drenge – måske de fleste – bedst kan lide fodboldspillet som leg – som kludefodbold, hvor de skiftes til at skyde på mål og ikke tager reglerne så tungt.

For øvrigt kan det nu nok ligge meget forskelligt med legekulturen i landets forskellige egne, og uden tvivl skal der nok være »lommer« – større eller mindre områder, hvor gamle lege er bevaret og stadig praktiseres. Men meget tyder på, at en levende og varieret legekultur i høj grad hører sammen med børnetæthed. Det er byområder med mange børn, der har det største legerepertoire – ikke landområderne, hvor børn bor langt fra hinanden, eller parcelhuskvarterer, hvor børns fritid i høj grad er institutionaliseret og organiseret. Det betyder ikke, at børnene her er uden kendskab til lege eller ikke bryder sig om at lege. Dét lærer de først og fremmest i skolens frikvarterer. For masser af børn i Danmark er skolen og herunder også frikvarteret deres vigtigste sociale center – det er her, de får venner og kammerater, og det er her, de lærer at omgås og lege med andre børn. Dette være sagt uden på nogen måde at nedvurde-

re den indsats, der gøres på fritidshjem og i børnehaver for at lære børn nye og gamle lege og selv at lege.

At man ikke skal have for faste meninger om, hvad børn kender til af traditionelle lege, blev jeg belært om i efteråret 1988. Da jeg ved middagstid var på vej gennem et villakvarter i Vanløse, så jeg fem piger i 8-9 års alderen, der næsten dansede hen over fortovet. Den forreste skiftevis hoppede på det ene og det andet ben, hvorefter hun drejede rundt, hoppede højt og lavede store armbevægelser, og de andre efterlignede alle hendes bevægelser. De morede sig herligt, og det var tydeligt, at de havde det vældigt skægt. Jeg standsede op og spurgte dem, hvad legen hed, og lederen – den forreste pige – svarede: »... *Den hedder 'Kommandoleg', for de andre skal gøre det, jeg gør*«. Jeg ønskede dem god fornøjelse med legen, hvorefter pigerne forsvandt ned ad en sidevej – stadig legende deres kommandoleg.

Det fik mig til at mindes en tilsvarende leg fra Nørrebro i København. Vi kaldte den *Rolf og hans kæmper*. Den, der tog initiativet til legen, fik navnet Rolf, og vi andre var naturligvis hans kæmper. Rolf gik forrest, og jeg husker, at han fandt på at spørge en forbipasserende værdig herre om, hvad klokken var. Han tog det pænt, beholdt sit lommeur i hånden og besvarede samtlige drenges spørgsmål om tidspunktet. Måske kendte han legen og ville ikke ødelægge den for os ved at blive gal i hovedet. Den, der ikke gennemførte dét, som Rolf fandt på, gik ud af legen. Det næste, Rolf fandt på, viste sig dog at være noget vanskeligere for alle andre end ham selv. Han gik ind i gadens cigarbutik, og da indehaveren kom frem til disken, drejede Rolf om på hælen og gik ud og lukkede døren efter sig. Nummer to gennemførte også, men kom ud påfaldende hurtigt. Nummer tre åbnede efter nogen tøven døren og var i sin iver for at få det her overstået ved at rende ind i cigarhandleren. Han havde taget opstilling ved døren og var absolut ikke indstillet på, at der skulle flere af Rolf's kæmper ind i hans butik. Legen måtte afbrydes, og jeg husker kun, at Rolf var meget tilfreds med at have fundet på noget, som de andre ikke kunne gennemføre.

Dagen efter, at jeg havde mødt de dansende piger i Vanløse, spurgte jeg forskellige børn på min egen »lokalitet« – en skole i Brøndby – om de kendte en leg, som hed *Kommandoleg*, og beskrev den for dem. Jo, den kendte de godt: »... *Vi kalder den bare 'Kongens efterfølger'*«.

Det skal her indskydes, at Vanløse ligger få kilometer fra Brøndby. Som i så mange andre lande kan den samme leg have forskellige navne på forskellige steder.

Selvom de to forskellige måder at lege den samme leg på er fra forskellige tidsperioder, så viser de uden tvivl en tendens i drenges og pigers måde at praktisere den samme leg på – drengenes lidt provokerende eller grænseoverskridende, men ikke uden en vis humor, og pigernes munter og danseagtig og med legen helt som deres egen fornøjelse.

En anden fritidsleg er langt mere udbredt og populær og leges formodentlig overalt i landet, hvor der bare er et tilstrækkeligt antal børn. Det er *Dåseskjul* – en variant af den gamle leg *Skjul* – eller *Gemmeleg*, som man vist siger i det jyske. Til legen benyttes en tom konservesdåse, og dén, der »... *står*« og skal tilkendegive, at han har fundet eller set én af dem, der har skjult sig, siger så vedkommendes navn som f.eks.: »... *Michael i dåsen*«. Dog kan de andre, som ikke er opdaget, befri dem, der er opdaget, ved et spark til dåsen og råbe: »... *Alle ud af dåsen!*« Legen kan være temmelig frustrerende for dén, der står, men den har sin rimelighed og fine balance, ved at de, der skal skjule sig, får kortere og kortere tid at gøre det i, for hver gang alle er blevet befriet ved et spark til dåsen, og legen begynder forfra. Sådan var reglerne for legen lokalt omkring 1970. Legen er ikke populær hos voksne i nabolaget på grund af de stadige spark til dåsen. En dreng berettede:

»*Det er bedst, hvis det er stor dåse, så høres det bedst. Engang havde vi en stor svensk kaffedåse. Mand, hvor den ku' larme!!*«

Som så mange andre lege kendes *Dåseskjul* i adskillige lande. I Storbritannien har legen været kendt i større byer siden 1. Verdenskrig, og sandsynligvis har legen forløbere i forrige århundrede i lege som *Spark til spanden* o.lign.

I Danmark er legen nok ikke så gammel, og såvidt jeg ved, var den ikke kendt i 1930'ernes København. Min fornemmelse er, at *Dåseskjul* først er blevet rigtig populær og udbredt fra omkring 1950. Den findes ihvertfald ikke i de legebøger fra 1940'erne, som jeg har konsulteret. Men grunden kan nu også være, at legebøger næsten altid indeholder lege, som voksne anser for pæne og pædagogiske. De skægge, vilde og grove lege finder man ikke i legebøgerne – for slet ikke at tale om de farlige lege.

Hvem har taget mit kød?

Når man prøver at vurdere traditionerne bag dét, som børn fortæller, er man i høj grad på usikker grund. Der er sammenfald og fællesskab med voksnes repertoire, der er indslag af aktuelle vittigheder fra trykte og elektroniske medier – rent bortset fra dét, som børn hører derhjemme fra familie og voksne bekendte. Det gælder også »skrappe« historier, som pædagoger og lærere normalt ikke forventer fortalt af forældre og andre voksne i børns nærværelse. Her er der bl.a. – under indflydelse af TV, videoer, film, revyer og anden underholdning – sket en vældig liberalisering. Tolerancetærsklen er hævet, og dét, som man tidligere – f.eks. i 1960'erne – betragtede som »vovet« eller groft, accepteres nu i de allerfleste hjem – også når der er børn til stede.

Trods indslaget af nyere fortællestof i dét, som børn fortæller, er der dog også temaer og motiver, som er ældgamle. Der er f.eks. historierne om spøgelse eller gengangere, der kommer for at hente ét eller andet, der er blevet røvet fra dem.

I 1962 fortalte en dreng i Valby denne historie (1):

»Det er en mand, der skal i byen for sin kone efter noget kød, så er det så varmt i vejret, og landevejen er lang, så kommer han til et værtshus, der går han ind og får en lille én. Og så tænker han:

– Nå, jeg kan nok få noget kød for dé her penge.

Så går han videre, så kommer han til et værtshus til, så går han ind og får

en lille én til. Så tænker han:

– Orh, jeg kan nok få noget kød for de her penge også.

Så går han videre, så kommer han til et værtshus til. Så tænker han også, han kan få en lille én.

Så til sidst, så har han ikke flere penge, så ved han ikke, hvad han skal gøre. Så på vejen hjem, der ser han en hængt mand, der hænger i en galge. Så skærer han noget kød af ham og går hjem med det til sin kone.

Hun tager det, hænger det op på en krog og siger:

– Det var noget dejligt frisk kød.

Så om natten, så kommer den hængte mand og siger:

– Hvem har taget mit kød? Hvem har taget mit kød? Det har Du!«

Hos den store jyske folkemindesamler Evald Tang Kristensen finder man den samme historie om end med en lidt anden slutning (2):

»Å, mi kjør!

Der var en gang en fattig mand og kone, der havde mange børn, og hvert år forøgedes flokken. Nu var der nylig kommet et igjen, som de skulle have i kirke, og de vilde da så grumme gjerne have præsten med til gildet. Men det var rent galt for dem, de vidste ikke, hvor de skulle få kød fra, og kød måtte de have. Konen sagde så til manden:

– Ja fatter, du må drage ind til kjøbstaden og se at skaffe os noget kød.

– Ja vel, sagde manden, og af sted drog han med et tungt hjerte og en let pung. Som han nu kommer tæt ind til kjøbstaden, ser han en tyv hænge i en galge, og han forekom manden at se frisk og velnæret ud, hvorfor denne tænkte ved sig selv:

– Her kan jeg få to dejlige stykker kød af begge tyvens lår.

Som tænkt så gjort, han fik sin kniv op af lommen og skar to dejlige store stykker lårkød af, hvorpå han gav sig på vej hjem efter. Der blev stor glæde, da han kom hjem til konen med det dejlige kød, og de fik præsten bedt med til gildet. Han vilde godt komme, og alt var så meget rart. Bar-

net blev døbt, og præsten fulgte med hjem fra kirke. Som skik og brug var, fik de først suppe, men som de nu sad og spiste, hørte de noget klage sig så mindelig. En af de store drenge gik udenfor, men sagde, da han kom ind:

– Jeg kan hverken høre eller se noget!

Som de igjen havde sat sig til at spise og ingen fare tænkte på, klagede og jamrede det igjen, og det var, lige som nogen sagde:

– A, mi kjør! Å, mi kjør!

Konen blev helt bange og ilde til mode og bad præsten, om han dog ikke vilde gå ud og jage det 'onde' bort, han måtte nok kunne læse for det. Præsten gik og så nok, at der var ligesom en skikkelse, som veg for ham og bøjede om hushjørnet; men mere så han ikke, for da han kom om på den anden side, var der ikke et blad, der rørte sig. Præsten gik ind igjen og satte sig ned; men nu sad de alle sammen og lyttede efter. Som de godt var bænkedede, hørte de igjen den samme jamren og klynken, og manden, der netop stod med kjødfadet i hænderne, løb ud så stærkt, han kunde. Han så da tyven fra galgen stå der med store huller i sine ben, og da han gik nærmer hen imod ham, snappede tyven alt kjødet bort og sagde med et frygteligt brøl:

– Dæær æ mi kjør!

Manden måtte slukøret gå ind til selskabet og var nu nødt til at give en tilståelse af, hvor han havde fået kjødet fra«.

(Fortalt af en gammel pige, Susanne Katrine Eriksen, som var født i Ringkjøbing 1787 og nu er død 1881. Ved Elise Fenger).

Begge historier er det man på jysk kalder *Rædehistorier*, d.v.s. historier som man for sjov skræmte børn med. Men med al respekt for dét, som de gamle fortalte, kommer man nu ikke uden om, at der er mere smæld og forskrækkelse i den historie, som Valbydrengen fortalte i 1962, end i Elise Fengers gengivelse.

Der er stadig masser af tilsvarende spøgeshistorier i omløb blandt børn, og de fornyes stadig på sjove og overraskende måder – ikke bare i

Danmark, men over store dele af verden.

At fange en prut

I 1963 fortalte en 14-årig dreng, som var en udmærket fortæller med et stort repertoire, denne historie (3):

»Der var engang en englænder, en amerikaner og en dansker, der skulle til at gå over en bro. Så kom der en trolld op af den. Så sagde han:

– Hvis der er en ting, I kan sige, at jeg ikke kan lave, så må I komme over broen.

Så sagde amerikaneren:

– Ja, sagde han så, – kan du lave et højhus?

Ja, det kunne han sagtens, og lidt efter stod der et højhus.

Så siger ham englænderen:

– Ja, siger han så, – men hvad så med en Rolls Royce? Kan du lave den med det samme?

Ja, det kunne han også, og lidt efter stod der en Rolls Royce.

Så siger ham danskeren:

– Ja, siger han så, – det er godt med skyskrabere og Rolls Royce, men kan du slå en prut og fange den og male den gul og grøn?«

Flere år senere fik jeg lejlighed til at læse Just Mathias Thieles *Danske Folkesagn*. Her stødte jeg på et sagn om Værebro ved Jyllinge i Roskilde amt. Sagnet skulle stamme fra den katolske tid, da broen var bygget af kampesten, som nu – d.v.s. på Thieles tid – var sunket i jorden. Denne kampestensbro var blevet bygget på en mærkelig måde (4):

»Præsten i Jyllinge havde, som man dengang mente, at mange præster havde, magt over Fanden og havde manet ham ned i en rund æske. En fattig bonde eller husmand får så besked på at bære denne æske til præsten i Ølstykke. På vejen sætter han sig, og af nysgerrighed åbner han æsken, og Fanden farer ud og begynder at prygle løs på husmanden, idet

han siger:

– Was soll ich machen? Hvad skal jeg gøre?

Den arme mand beder om at få bygget en bro, hvorefter Fanden og hans smådjævla samler sten på sten og bygger bro over kæret.

Men Fanden pryglar atter løs på husmanden og gentager sit spørgsmål:

– Was soll ich machen? Hvad skal jeg gøre?

Han beder så om at få samlet alt det hestemøg, som findes i de danske riger. Det sker hurtigt, og der kommer en vældig høj, som stadig findes.

Men atter banker Fanden løs på husmanden og fortsætter med sit:

– Was soll ich machen? o.s.v.«

Derefter står der med græske bogstaver i Thieles gengivelse:

»Da gerådede han i så stor nød og trængsel, at han lod én stryge (d.v.s. slog en prut) og fik da oven i købet et godt indfald«.

Derefter følger igen almindelig tekst:

» – Hør, sagde han, idet han slog Fanden på skulderen, – kan du opjage mig den, så skal du være min mester, men kan du ikke, så skal du krybe i æsken igen!

Den opgave kan Fanden ikke klare, selvom han farer igennem syv kirkesogne. Han må igen krybe i sin æske, og husmanden kan glad og fornøjet bringe æsken til præsten i Ølstykke«.

Så vidt Thieles beretning, som her kort er refereret. Der står intet i hans anmærkninger om, hvor han har historien fra. Sandsynligvis er det fra en meddeler, han har mødt på én af sine vandringer i det omtalte område, men han har åbenbart fundet det betænkeligt, at ulærde eller børn skulle kunne læse den upassende pointe. Det skal dog nævnes, at Thiele i sin 2. udvidede udgave af *Danmarks Folkesagn* fra 1843 lige ud skriver: *»... at*

han lod én gå» med almindelige gotiske bogstaver som den øvrige tekst.

Jeg vil på ingen måde hævde, at der fra Thieles meddeler i omegnen af Jyllinge til den 14-årige fortæller i 1963 er tale om en ubrudt tradition, men man da vist roligt slå fast, at dét, der var morsomt i begyndelsen af 1800-tallet, også er det i vore dage.

Om udrugning af elefantæg

I en anden historie, som den samme dreng fortalte, kan der nu nok være tale om en ubrudt fortælletradition. Hans version lød således (5):

»Der var engang en dame og en mand. De ville så gerne ha' en elefantunge.

– Og så skulle de ud og købe et elefantæg, sagde damen, og de kom hen til en grønthandler. Så så de et kæmpegræskar. Så sagde damen:

– Der er et elefantæg.

De købte græskarret, og hele dagen lang lå manden og rugede på ægget, eller på græskarret.

Så gik konen over til naboen og sagde, at manden lå og lugede på et elefantæg. Så sagde naboen:

– Må jeg godt komme over og se det store elefantæg?

– Ja, det må De godt. De kan bare stikke hånden ind.

Så stak hun hånden ind. Så sagde hun:

– Jeg kan allerede mærke snabelen«.

I *Molboernes vise Gerninger* ved Arthur Christensen, København 1939 gengives historien sådan (6):

»En Husmand ser hos Købmanden en Kokosnød, som denne siger, er et Elefantæg. Husmanden køber Genstanden og lægger sig på den for at rugge Elefantungen ud. Efter en seks Ugers Forløb føler hans Husholderske efter, hvorledes det gaar med Udrugningen, og raaber glædestrålende:

– *Nu varer det ikke saa længe; Snablen er allerede kommet frem*«.

Historien stammer fra afdøde arkivar Hans Ellekilde, der havde hørt den i sin barndom i Hellebæk ved Helsingør.

Peter Wessel og Bellman – Enden eller Røven ud af vinduet

Nogle historier med skatologiske motiver må tydeligvis have et langt historisk perspektiv.

På Nørrebro i København fortalte en dreng fra en 6. klasse i 1987 følgende (7):

»Det var en mand, der var på en lang togrejse. Og der så'n nogle trykluft-wc'er, og der var optaget hele tiden. Så kom de til en station. Så skyndte han sig at stikke røven ud af vinduet, men så sagde konduktøren, der stod udenfor:

– Kan den skaldede mand med cigaren i munden så se at få hovedet ind ad vinduet igen«.

Nøjagtig den samme historie blev fortalt om Peter Wessel i 1960'erne både i København og andetsteds. Og de historier, vi fortalte på Nørrebro om ham i 1930'erne, var ikke meget anderledes. Egentlig burde vi have kaldt helten i vore historier for Johan Herman Wessel, for det er ham, de oprindeligt handler om, men ham kendte vi ikke nær så godt som Peter Wessel. Ham havde vi hørt om i historietimerne – hvad børn i 1980'erne ikke altid har. Desuden kendte vi også Tordenskjolds vise: *Jeg vil sjunge om en helt.*

Børnevittigheder, der svarer til vores Peter Wessel-historier, fortælles i Sverige om Bellman; bl.a. er dén om manden i toget også kendt af svenske skolebørn. Ifølge svenske folklorister er der trykte belæg for Bellman-anekdoter fra omkring 1830, og i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af dette århundrede er Bellman-historier blevet udpræget almuetradition. Og så sent som omkring 1950 (?) skulle de så være endt som vittigheder

blandt svenske skolebørn.

Når det gælder Danmark, er historierne ihvertfald fortalt siden århundredskiftet. En kvindelig meddeler, der var født 1892, fortalte på min opfordring en typisk Peter Wessel-historie med fækalt emne og smilede, mens hun fortalte, men da hun var færdig med historien, blev hun flov og rødmede og holdt sig for øjnene og bebrejdede mig, at jeg havde fået hende til at fortælle »... *sådan en historie*«. Ældre mennesker – og vel især kvinder – fortæller ikke gerne barndommens »frække« historier, hvis de overhovedet husker dem.

At dén slags historier er blevet fortalt før århundredskiftet, kan man bl.a. læse i Drengen drømte af tegneren Anton Hansen (1891-1960). I disse erindringer fortæller han om sin barndom i Saxogade på Vesterbro i København. Han skriver (8):

»Vi elskede at høre historier, og de fleste handlede om digteren Wessel. Det var utroligt, så mange fortællinger der dengang var i omløb om hans sjofle og snuskede tilværelse. Mange af drengene havde lyttet langt, når fædrene sammen med et par kammerater drak romtoddyer under hængelampen og rablede drukkent vås af sig. Vi gouterede Wessel, at han nægtede at gå ned på den triste retirade i gården, når han kom i trang midt om natten, vi morede os kosteligt over, at han bredte sin broderede vest ud på gulvet og besørgede i vestens ærmegab. Når han bagefter, lettet og glad, i stuens mørke rullede vesten sammen og smed den ud af vinduet uden at ane skildvagten, der var blevet stående ved siden af hans seng, grinte vi på forhånd over hans forbløffelse, når han vågnede. Han var helten i en masse af vore historier og en stadig kilde til vores morskab«.

Det er lidt uklart, hvad der egentlig foregår i dén historie om Wessel, som her er refereret, men noget tyder på, at det må være den samme historie, som en dreng kunne fortælle i 1963 (9):

»Det er Peter Wessel. Han bor på 3. sal, og der er ikke noget lokum deroppe, og så skal han pludselig skide, og så kan han ikke nå at løbe ned på gaden eller i gården. Og han skynder sig at tage sin vest af, og så sidder han og skider i den, ikke? Så pakker han vesten sammen og smider den ud gennem vinduet.

Så ligger den dernede. Så kommer der en vagabond og tager vesten på. – Vop, så kigger han gennem hullet (ærmegabet) i vesten. Så kan han ikke forstå, at så har han skidt gennem ærmet«.

Når der her er gengivet et antal historier med skatologiske og andre ulækre temaer, er det ikke, fordi jeg synes, at de er særlig morsomme, eller at denne form for humor bør udbredes og populariseres. Hvis man i perioder gennem mere end tredive år har hørt i tusindvis af børnevittigheder og -historier, har man efterhånden fået et temmeligt klinisk forhold til dét, der fortælles. Det betyder ikke, at man ikke nu og da kan more sig over dét, og ofte stiller sig selv spørgsmålet: Hvor kommer alle disse historier egentlig fra, og hvad er det for kræfter, der får børn til at fortælle de samme historier igen og igen? Og hvor kommer det nye fra, som dukker op både herhjemme og i mange andre lande?

Når den skatologiske humor her er fremdraget og eksemplificeret, er det fordi, den er en væsentlig del af dét, som børn fortæller hinanden, og som de med de senere tiårs tolerance fra voksnes side i stigende grad og så delagtiggør forældre, lærere og andre pædagoger i.

Børn fortæller naturligvis også meget andet – bl.a. en masse sexvittigheder og -historier – men her er der i mange tilfælde sammenfald med dét, (mange) voksne udveksler, og med dét, børn også møder i moderne massemedier.

Det skatologiske er ikke et emne, der præger voksnes fortællekultur, og det er nok yderst sjældent, at det optræder i trykte og elektroniske medier. Her kan man – efter min vurdering – i højere grad end ved andre emner regne med en overvejende mundtlig tradition.

At det har været anderledes tidligere, er der mange vidnesbyrd om –

jvf. de tidligere omtalte anekdoter om Bellman og Johan Herman Wessel. Og jo længere man går tilbage i historien – og historierne – jo mere accepteret synes skatologiske emner at have været. Det gælder først og fremmest en masse anonyme tekster og samlinger af anekdoter og fortællinger – som f.eks. *Uglespil* – men også litterære værker som *Gargantua* og *Pantagruel* af Francois Rabelais for ikke at tale om middelalderens forhold til disse emner.

En tosehistorie

Lad mig til slut anføre en historie, som tilsyneladende har århundredgamle rødder. Den blev fortalt af den tidligere omtalte udmærkede fortæller – drengen på 14 år – og det var en tosehistorie (10):

»Nå, det var to tosser – en lille tyk én og en stor lang én. Og så ham den lille tykke han havde læst i en bog, at verden den engang ville gå under, og det skulle ske med vand, der skulle komme ind over al jord. Så han gik altid med en balje på ryggen, for han ville være sikker på, at han ikke døde eller druknede.

Nå, så en dag kom de til et husmandssted. De havde ingen penge, men de måtte jo have husly ét eller andet dumt sted, og så siger ham den lille:

– Skal vi ikke spørge, om vi må sove derinde?

– Jo, det kan vi godt, siger den lange så.

De banker på. Jo, der var ikke noget i vejen for, at de kunne få lov til at sove derinde. Men altså – de måtte ikke gå ud i spisekammeret. Nej, det skulle de nok la' være med.

De lagde sig til rette om natten der. Så midt om natten, så siger den ene:

– Nå du, skal vi ikke gå ud i spisekammeret?

– Jo, det kan vi da godt, siger ham den anden.

De går ud i spisekammeret. Pludselig så hører de én, der siger udenfor:

– Maren, Maren, stik dit hoved ud og lad mig kysse dig!

Så siger ham den lange:

– Hvad skal jeg gøre?

– Jo, siger den lille, – stik du bare din bagdel ud, og så lad ham ordentlig... Og det gør han, han stak røven ud. Så opdager ham udenfor, at det er ikke Maren. Nå, så tænker han:

– Ja, hvis de to bliver til næste nat, så skal jeg nok få hævn.

De blev der også næste dag. Så om natten så kommer han igen, og han hører også, at de her to de er ude i spisekammeret. Men så skynder han sig hjem, for nu skulle han jo være hurtig. Han ta'r en kæmpe ildrager og gør den glødende, og så skynder han sig tilbage, og de er der stadigvæk de to.

Nå, så siger han igen:

– Maren, Maren, stik dit hoved ud og lad mig kysse dig!

Så siger ham den lange:

– Hvad skal jeg nu gøre?

– Ligesom igår, siger den lille, – det gik jo godt.

Og han gør jo ligesom igår. Han stikker røven ud, og så ham udenfor ta'r denne her ildrager og stikker den langt op i hans røv. Så brøler ham den lange:

– Vand, vand!

Ved I, hvad ham den lille gjorde?

– Næh.

Han satte sig op i baljen og begyndte at ro«.

Denne lidt bizarre historie vakte nogen munterhed hos dem, der hørte den, men jeg må indrømme, at jeg ikke tog den med i dét udvalg af skolebørns historier, som jeg udgav i 1965.

Jeg syntes, at historien var for underlig – for atypisk og nok for grov. Men den må alligevel have en vis udbredelse, for i 1976 hørte jeg på en højskole en ung mand på en 18-20 år fortælle den samme historie for en 50-60 mennesker, hvoraf halvdelen var på hans egen alder og hovedparten af dem unge piger. Men hans historie faldt bestemt ikke i god jord. En ung pige bad ham om at spare »... os og hende« for den slags dumme og platte historier. Hun var meget vred, men fik tydeligvis støtte af de andre

unge, og han klappede naturligvis i.

Episoden viser, hvor svært det undertiden kan være at fortælle en vittighed, som man vel må kalde denne historie, da den har en overraskende pointe. Fortælleren må have situationsfornemmelse og på én eller anden måde mærke, hvor han har sit publikum. Tossehistorier er for de fleste voksne en lidt barnlig genre, som man er vokset fra. Det gælder ikke mindst ganske unge.

Og så viser det sig, at denne historie, som jeg syntes var bizar og grov, og som unge højskolepiger ikke kunne acceptere, har rødder tilbage til 1300-tallet. Man finder nemlig en løssluppen og munter historie, som har stor lighed med vores tossehistorie, hos Geoffrey Chaucer, der levede fra omkring 1340 til 1400. Den findes i hans *Canterbury Fortællinger*, der handler om et selskab af pilgrimme, som bliver enige om at underholde hinanden med gode historier, da de er på vej til den hellige Thomas Becketts grav. En af fortællerne er møller, og han karakteriseres indledningsvis som »... en stor spasmager og komisk fortæller, der mest talte syndigt og plumpt«. Hans historie må desværre refereres i alt korthed (11):

»En rig tømrer har en fattig ung student Nicholas som logerende. Han er kvik og begavet og forstår sig på mange ting, herunder også astrologi. Den rige tømrer, der er over sin første ungdom, bliver så gift med en ganske ung pige Alison på 18 år. Hun er køn og charmerende, og Nicholas gør straks stormkur til hende. Hun afviser ham til at begynde med, men giver så omsider efter, idet hun dog advarer ham mod sin skinsyge ægteemand og pålægger ham at være meget opfindsom, hvis han skal narre tømreren.

Da hun en dag er i kirke, er der yderligere en ung mand, der bliver varm på hende. Han er sogneklerk og en lystig fyr ved navn Absalon. Han opvarter hende i måneskinnet med sang og spil, men hun afviser ham og tænker kun på Nicholas.

En lørdag, da tømreren er draget til byen, udtænker Nicholas og pigen Alison en snedig plan, så de to kan forenes, uden at ægteemanden

aner uråd.

Nicholas lukker sig inde på sit værelse, og da ægteemanden vender hjem og spørger efter ham, siger Alison, at han må være syg, for han svarer ikke, når de kalder på ham ved hans værelse. Den intetanende tømrer og ægteemand bliver urolig og får sin karl til at bryde døren op. Her sidder Nicholas som forstenet og i dybe tanker. Han er svær at komme i kontakt med, men til sidst får tømreren ud af ham, hvad der er i vejen. Nicholas betror sin troskyldige vært, at han ved sine astrologiske studier har fundet ud af, at verden vil blive oversvømmet af en syndflod allerede om mandagen. Nicholas har dog en redningsplan, men tømreren må sværge på ikke at røbe den for noget menneske. Så kan han redde ham, hans unge kone og sig selv. Det lover tømreren højtideligt, og efter at han har sendt sine tjenestefolk af sted til London, går han så i gang efter Nicholas's anvisninger. Han anskaffer tre store kar, der er store nok til at bære de tre, der skal reddes. Han forfærdiger også tre lange stiger, hvorefter tømreren, hans kone Alison og Nicholas, da det er blevet mandag aften, går op i hvert sit kar, der er ophængt under hanebjælken i tømrerens store hus. De har hver en forsyning af øl og madvarer, og tømreren har fået pålagt at anbringe sit kar langt væk fra konens, for der må ingen syndige tanker være mellem dem. Alt er naturligvis sket i største hemmelighed uden naboernes viden. Tømreren beder sit paternoster, men er temmelig udmattet af alle forberedelserne og falder i dyb søvn, hvorefter Nicholas og Alison stiger ned fra deres respektive kar, og med stor fryd går de i seng med hinanden.

Men den anden unge mand – den elskovsfulde Absalon – tror, at Alison er alene hjemme, for naboerne fortæller, at ingen har set noget til tømreren siden om lørdagen. Nu mener han, at han har alle tiders chance. Ud på natten går han så i håb om blot et kys til tømrerens hus og begynder på sine kærlighedstirader og -bønner foran vinduet. Alison afviser ham irriteret og fortæller, at hun elsker en anden. Han trygler og beder hende om blot et kys, så vil han straks gå. Hun stikker bagen ud ad vinduet, og i den kulsorte nat kysser han begejstret hendes bare bagdel. Da han '...

mærker noget uventet' og hører, hvordan Nicholas og Alison morer sig, fordufter hans kærlighed øjeblikkelig. Han vil have hævn og iler hen til grovsmeden og låner hans varme langjern, hvorefter han løber tilbage til tømrerens hus og banker på vinduet. Han fortæller den afvisende Alison, at han har en guldring til hende, hvis hun bare vil give ham et rigtigt kys. Nicholas vil nu gøre morskaben fuldstændig og narre Absalon til at kysse hans bagdel, og han stikker bagen langt ud.

– Tal, søde fugl, siger Absalon, – så jeg kan vide, hvor du er!

Nicholas lader en vind gå '... med så stort et bulder som et tordenskrald, så at Absalon næsten væltede ved dens kraft'. Men Absalon slår til med den varme jernstang.

Nicholas råber:

– Vand, vand for Guds skyld.

Da vågner den sovende tømrer op:

– Ak, nu kommer Noahs syndflod, tænker han og hugger tovene i sin balje over. Han styrter ned, brækker armen og mister bevidstheden. Naboerne kommer til hjælp, og Nicholas og Alison overbeviser dem om, at tømreren er blevet vanvittig, hvorefter han er til grin for hele landsbyen«.

Og Chaucer slutter sin historie:

»På denne måde blev tømrerens kone besøvet trods al hans omsorg og skinsyge, og Absalon kyssede Alison et vist sted, og Nicholas fik sine balder svedet«.

Hvordan Chaucers gamle overdådige historie pludselig kan dukke op som en tosehistorie næsten 600 år efter, kan jeg ikke give nogen umiddelbar forklaring på. Man kan gætte på, at der må være adskillige mundtlige og trykte mellemstadier på vejen fra middelalderens England til Danmark i vore dage. En direkte påvirkning efter læsning af *Canterbury Fortællinger* er der efter min bedste overbevisning ikke tale om. Uden at det skal op-

fattes som nedsættende, tør jeg godt sige, at den 14-årige dreng bestemt ikke var den litterære type. Han var en populær og venlig dreng med et udpræget fortælle talent. Han fortællersprog var livligt og varieret med enkelte særprægede træk som f.eks. dobbelt anførelse, som han dog ikke benyttede i alle sine historier.

Som det her er påvist, har dele af børns fortællerepertoire en lang mundtlig tradition bag sig. Det fortælles ikke altid som tidligere, og historierne er heller ikke speciel typiske for danske børn. De samme historier, vittigheder og motiver genfindes i dét, der fortælles af svenske, norske, tyske, engelske og amerikanske børn og formodentlig også i mange andre lande. I dén henseende ligner børnenes fortællekultur i høj grad de gamle folkeeventyr og skæmtehistorier. Ligesom disse er den en international fælleskultur, men den er stadig åben og modtagelig for nye påvirkninger.

Der er efter min vurdering ikke tvivl om, at børns fortællepraksis er et vigtigt middel til udvikling af deres sproglige kompetence, deres evne til at udtrykke sig og kommunikere med andre. Det er naturligvis egenskaber, som også udvikles på anden måde – ved undervisning, ved samvær med voksne i familien, ved fritidsoplevelser, ved læsning o.s.v.

Til at begynde med sker indøvelsen i dét at fortælle blot ved at lytte og finde ud af, hvad der er spændende og morsomt. Også dét at kunne huske de gode historier og vittigheder er noget, der skal læres. Og ved selv at fortælle for forskellige mennesker og grupper – ældre, jævnaldrende og yngre – får begynderen efterhånden øvelse i at gøre det rigtigt. Og navnlig får han eller hun en fornemmelse af, hvad man kan fortælle i forskellige situationer. Det lærer man ikke altid uden negative reaktioner og bemærkninger eller blot venlige råd og tilrettevisninger – specielt fra mødrene side.

At lære at fortælle er altså en intellektuel og social proces – en aktiv tilpasning til dét fællesskab, som børn færdes i, og som de også som voksne gerne skulle være med i.

Noter

Om *franske manchetter, hestebid* m.v. se »Føde en Bjørn – og 99 andre gamle smidighedsøvelser og styrkelege«. In: »Gamle idrætslege i Danmark – Legebog 3« ved *Jørn Møller*. DDSG & I og Idrætsforsk, 1990.

Historierne nr. 1, 2, 3 og 5 har jeg gengivet efter mit udvalg af børns historier, anekdoter m.v. In: »Det lille Folk«. København, 1965.

Historie nr. 4 »Sagnet om Værebros« findes i *J.M. Thieles* »Danske Folkesagn I«. København 1819.

Historie nr. 6 om elefantægget er en variant af den internationalt udbredte fortælling om »Hesteægget« og gengives i noterne hertil p.208 ff i »Molboernes vise Gerninger« ved *Arthur Christensen*. Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder. København, 1939.

Historierne nr. 7, 9 og 10 er gengivet efter båndoptagelser fra 1963 og har ikke tidligere været offentliggjort.

Citat nr. 8 er som anført fra Anton Hansen: »Drengen drømte« (p.83). København, 1974 (1951).

Historie nr. 11 er refereret efter »Møllerens Fortælling« i *Mogens Boisens* oversættelse – »Canterbury Fortællinger« – af *Geoffrey Chaucer*: »Canterbury Tales«. København, 1952.

At jeg opdagede den påfaldende lighed mellem tosehistorien og den nævnte fortælling skyldes en bemærkning i en udmærket artikel af Jonas Engman: »Så vände Bellman akterspejel mot slottet – om humorn i 1800-talets Bellmanhistorier«. In: »Nordnytt, Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning« nr. 43 1990: Temanummer »Humor«. 1990.

Forfatterens bemærkning lyder: »*I Geoffrey Chaucers »Canterbury Tales« från 1300-talet finns en historia om en man som kommer hem og glad i hogen skall kyssa sin fru. Hustrun, som överraskas med en älskare i sängen, låter älskaren sticka ut baken genom ett fönster. Den stackars äkta mannen kysser älskarens bak i tron att det är den älskade hustruns mun*«.

Denne oplysning er ganske vist ikke korrekt, men den fik mig i alt fald til at gå på jagt i *Chaucers* værk.

Erik Kaas Nielsen er lærer og har siden 60'erne arbejdet med indsamling af børnefolklore. Han har udgivet en række artikler og bøger om emnet – bl.a. klassikeren »Det lille folk« fra 1965.